

הייני בורנשטיין, פעולות עזרה והצלה משווייץ

מתוך: ילקוט מורשת לתיעוד ועיון, נובמבר 1991, גליון נ"א
הרצאה בערב עיון של חוג "מורשת" בנושא עזרה והצלה בתקופת השואה, שנערך בבית התפוצות ב-26.12.1990

מתוך: ילקוט מורשת לתיעוד ועיון, נובמבר 1991, גליון נ"א

הייני בורנשטיין, פעולות עזרה והצלה משווייץ

אמסור על פעולות העזרה וההצלה שניהלנו משווייץ. הנושא מורכב מאד ואתרכז בעיקר בפעולות שעשינו למען חברי השומר הצעיר. כמוכן שאיני פטור מלהרחיב במקצת את הדיבור ולשרטט רקע כללי. באוגוסט 1939 התכנס הקונגרס הציוני בז'נבה, הקונגרס הציוני האחרון לפני השואה, ובשנת 1946 התכנס בבאזל הקונגרס הציוני הראשון לאחר השואה. זהו פרק הזמן שאסקור בדברי. בפרק הזמן שבין שני הקונגרסים הללו התרחשה השואה.

שווייץ (ואני פטור כאן מלהזכיר את מעמדה הגיאופוליטי בתוך אירופה) גובלת בארבע ארצות: צרפת, איטליה, גרמניה ואוסטריה. המסורת הנייטרלית של שווייץ עמדה לה גם במלחמה זו. זה די תמוה, שהנאצים כבשו את כל הארצות השכנות ואת שווייץ לא. אחזור לנושא הזה בהמשך, כאשר אתאר את ההכרעה של סיעת השומר הצעיר – ולא רק של השומר הצעיר – להחזיר ארצה את השליחים, שכולם נכחו בקונגרס הציוני בז'נבה, ולא לארצות אשר בהן הם פעלו.

כמה מלים על תנועת השומר הצעיר בשווייץ ועל עצמי, לשם הבנת הרקע והתנאים לפעולתנו. נולדתי בשווייץ, בעיר באזל. אני ציוני "מבטן ומלידה" וזה אולי יסביר גם כיצד הגעתי לפעילות זו. אנחנו, בוגרי השומר הצעיר בשווייץ, היינו קשורים מאד עם התנועה העולמית, עם הקיבוץ הארצי, למרות שאיש מאיתנו לא היה עוד בארץ. הכרנו היטב את מנהיגי התנועה על ידי פגישות אישיות בקונגרסים. עוד בהיותנו חניכים השתתפנו בקונגרסים הציוניים כסדרנים, בכל מיני תפקידי-עזר ולמעשה ליוונו את עבודת הסיעה, או של התנועה, ולא רק של התנועה אלא של התנועה הציונית בכלל. זה גרם לכך, שהיתה לנו מלכתחילה גישה לכל העניין הקרוי "התנועה העולמית". איש לא נתן לנו שום הוראה, איש לא הדריך אותנו, איש לא מינה אותנו. שום דבר!

עלי להזכיר שהקונגרס התכנס כאשר התכניות והמהלכים של הנאצים היו כבר ידועים וברורים. זה היה אחרי כיבוש הסודטים ואחרי חתימת חוזה ריבנטרופ-מולוטוב.

בימי הקונגרס, ב-23 באוגוסט 1939, נתחם החוזה הזה. כלומר, היתה צריכה להיות כבר היערכות ברורה לקראת מה שעלול להתרחש, אבל זה לא היה כך. למעשה, התחושה החמורה היתה ב-28 באוגוסט, כאשר חיים וייצמן, שהיה אז נשיא ההסתדרות הציונית והקונגרס, קיבל הודעה מהממשלה הבריטית לבוא מיד ללונדון.

הממשלה השווייצרית התייחסה לווייצמן כאל ראש-מדינה. בדרך כלל קיבלו אותו בכל הכבוד והעמידו לרשותו באותו לילה מטוס מיוחד לאנגליה. אני זוכרת את ישיבת הסיום של הקונגרס, בליל ה-29 באוגוסט, בחצות, כאשר וייצמן נפרד מהקונגרס ודבריו האחרונים היו: "אני מאחל לעם היהודי להתראות בשלום". אוסישקין היה אז יושב ראש הקונגרס. הוא סיים את הקונגרס בחפזון והאנשים התפזרו וחזרו לארצותיהם. אתם יכולים לתאר לכם את ההרגשה הכללית.

באחד בספטמבר 1939 פרצה המלחמה ואז היה עוד בקונגרס חלק מהצירים מפולין, מצ'כיה ומארצות אירופה אחרות. ב-29 בלילה התכנסה סיעת השומר הצעיר עם כל השליחים בז'נבה על מנת להחליט מה עושים. התקבלה החלטה להחזיר את השליחים ארצה. לא רק של השומר הצעיר. גם הסיעות האחרות החליטו אותו הדבר. חלק חזר עוד לפולין וחלק שב מיד ארצה. אני זוכר עוד את היום, או את הלילה, שעמדתי בו – אדם צעיר בן תשע עשרה – ברציף הרכבת של ז'נבה, כשלקיוון אחד נסעה כל המשלחת הארצישראלית למרסיי ולכיוון שני נסעו כל הצירים חזרה לפולין או לארצות שכנות במזרח אירופה.

היוכחה, האם היה זה נכון להחזיר את השליחים ארצה, לא הסתיים ולא הוכרע עד היום הזה. אינני רוצה לנקוט פה עמדה מפורשת. זה נושא למחקר מיוחד. עובדה היא שלמרות הכל היתה תחושה, כי שווייץ יכולה – בגלל מעמדה המיוחד – למלא תפקיד מסוים. אז הוחלט מטעם הסיעה שלנו, כי מרדכי אורן יישאר בז'נבה על מנת שישמש כתובת לתנועה בכל העולם. יחד איתו נשאר מטעם "החלוצים" החבר נתן שוואלב מתנועת "גורדוניה", שהיה שליח רשמי, יחד עם מרדכי אורן, במרכז "החלוצים" בז'נבה. נשארו אז עוד בז'נבה שליחי המוסד לעליה ב'. באוגוסט 1940 הם עזבו את ז'נבה וגם מרדכי אורן חזר ארצה. היחיד שנשאר אז בז'נבה כנציג תנועת העבודה וההסתדרות בארץ ישראל (קרי מפא"י) היה נתן שוואלב.

אמנם נותרו בז'נבה מוסדות יהודיים רבים. היתה נציגות של הקונגרס היהודי העולמי, היה נציג של הסוכנות היהודית – דוקטור ליכטהיים, היה נציג של יהדות פולין ("ועד עזרה ליהודים נפגעי המלחמה" – Relico) – דוקטור אברהם זילברשטיין, היה בז'נבה

Palaestinaamt (המשרד הארצישראלי). עליכם לדעת עובדה חשובה מאד, שהיתה מכרעת בכל הטיפולים שלנו: מסך שבעים וחמישה אלף סרטיפיקטים שהבריטים אישרו, נשארו עוד מעל שלושים ותשעה אלף והם היו בפקדון בידי הסוכנות בלונדון או בז'נבה. עובדה זו השפיעה מאד על המדיניות שלנו לגבי ממשלת שווייץ ועל יחסה

לתביעותינו. ובכן, כל המוסדות הללו פעלו. על אי-שיתוף פעולה בין המוסדות הנ"ל כתבה דוקטור דינה פורת מחקר מפורט ואיני רוצה לעסוק בנושא זה.

כבר ב-1941 ראינו, כי אי אפשר שלתנועת השומר הצעיר לא תהיה כתובת באירופה. התחלנו בפעולתנו כבר אז ועוד לא היה לנו שום אישור ויפוי-כוח לכך משום מקום. איש לא ביקש אותנו ואני מזכיר לכם באיזה גיל היינו. כבוגרי השומר הצעיר בגיל שמונה עשרה-עשרים התחלנו להקים רשת קשרים וחליפת מכתבים עם התנועה בכל העולם. לא אתעכב כאן על בעיות שיתוף הפעולה בינינו ובין נתן שוואלב. לאחר שקיבלנו ידיעות מהארצות ותלונות על קיפוח תנועתנו, הקמנו את המשרד העצמאי שלנו. רק בשנת 1943 זכינו ל"הכרה" רשמית על ידי ההסתדרות והורכבה ועדת תיאום בהשתתפותי יחד עם נציגי הקיבוץ המאוחד והקיבוץ הדתי. אך במשרד נשאר נתן שוואלב כל התקופה לבדו. רק עם בואו של מנחם בדר – בראשית 1943 – לקושטא במסגרת משלחת הסוכנות היהודית והסתדרות העובדים, התפתח שיתוף פעולה מלא, הדוק ופורר בינינו. מאז תואמו כל הפעולות והיה קשר ישיר בינינו. סמכותו הקרינה גם על משרד "החלוץ" בז'נבה. הודות לשיתוף פעולה בתוך המשלחת בקושטא, חלו גם שינויים בז'נבה. היינו מעודכנים ונתן שוואלב היה מודע שהקשר הישיר שלנו עם המשלחת בקושטא בכלל ועם מנחם בדר בפרט מאפשר לנו לקבל אינפורמציה והנחיה ממקורות ראשונים ומוסמכים. אסתפק בציון העובדה, שגם המשלחת בקושטא לא פעם ביטאה את תמייתה ומורת-רוחה על התייחסותם של מנהיגי היישוב בארץ לאירועים הטרגיים באירופה. יחד עם זאת, היא עשתה רבות על מנת לסייע, להציל ולעמוד לצדן של הקהילות היהודיות ובאופן מיוחד של התנועות החלוציות. ושוב נשאלת השאלה: למה הגיעה המשלחת לקושטא כל כך מאוחר, כאשר השמדת יהדות אירופה בוצעה כבר בהיקפים חסרי תקדים.

מונחים פה לפני שני מכתבים בכתב ידם של טוסייה אלטמן ושל יוסף קפלן, מדצמבר 1941. שניהם מספרים על ההכשרות שהקימו בפולין ועל היובל שהם חגגו, לא ברור בדיוק איזה. ניתחנו אחר כך את המכתב הזה ואני רוצה להגיד, מתי זה התרחש. ב-1946 פגשתי לראשונה את מנחם בדר בבאזל. אז עזבנו שנינו את דיוני הקונגרס וניתחנו את הכתוב במכתבים. זאת היתה שפה מיוחדת במינה שהשתמשנו בה. המכתבים האלה חשובים מאד. הם כתובים פולנית ותרגמו לנו אותם, כי לא ידענו פולנית. במשך שעות ארוכות ניתחנו בינינו בפגישה זו מה עשינו ומה לא עשינו – ויותר מכל מה יכולנו לעשות אילו נערכנו יותר מוקדם וביישוב בארץ ישראל – כולל בתנועתנו – היתה הבנה בעוד מועד לחומרת האסון המתרחש באירופה.

יצרנו את הקשר הראשון שהתבטא במשלוח חבילות מזון. זה היה הדבר הפרודוקטיבי הראשון שעשינו. לא הזכרתי עד עתה מוסד חשוב והוא הצלב האדום. למעשה היו לנו מהתחלה שתי מגמות בפעולתנו: א. להשתלב בפעולה הכללית ולדאוג שחלקם של חברינו לא יקופח; ב. להשתלב בכל פעולה אפשרית למען חברינו.

מה היו הפעולות? פעולה משולבת עם מוסדות אחרים ופעולה עצמאית שלנו. אני מדגיש את הפעולה העצמאית, כי היא איפשרה לנו להשיג דברים, שלאחרים לא היתה גישה אליהם. כאן היה לנו יתרון גדול, והוא – שהיינו אזרחים שווייצריים. הקשר עם המוסדות השווייצריים הרשמיים ועם גורמים שווייצריים שעסקו בעזרה והצלה באופן כללי, היה יותר טבעי, יותר קל, אפילו מבחינת השפה. מי שמכיר את השווייצרים יודע שזה גורם לא מבטל. אנחנו היינו חלק מהם, לא זרים. בשווייץ, עם כל בתי המלון והתיירות, אין אוהבים את הזרים. כאשר אנחנו, כאזרחים שווים בין שווים, שירתנו בצבא ועשינו הכל כמו כל הגויים, היה לנו קל יותר להגיע אליהם. עוד אוכיח בכמה פעולות שיכולנו להוביל כמה מהלכים, שהנציגים הזרים (וכולם היו זרים) לא יכלו להגיע אליהם. ובכן, במה דברים אמורים?

אני מציין קודם כל את יצירת הקשר עם התנועה בארצות שונות בימי המלחמה. שנית, יצירת מקום מקלט לפליטים מארצות המערב. משנת 1940 סייענו בהצלת אלפי ילדים מצרפת. יושבת פה לאה ויינטראוב שאיתה שיתפתי פעולה אישית באופן הדוק ביותר במבצעים אלה. בקשר לפעולה בצרפת עלינו לציין, שרוב החברים השתלבו במחתרת הלוחמת, מאקי, ולא הגיעו לשווייץ. היתה זאת החלטה אמיצה ביותר של התנועה שלנו בצרפת וחברים רבים נפלו בפעולות שונות ובקרבות. לחמנו על כך, תוך שיתוף פעולה עם לאה וחברים אחרים, שתקום יחידה יהודית מיוחדת בשורות המאקי. בהבאת אלפי ילדים לשווייץ הסתייענו בצלב האדום. גייסנו למבצע זה את הקהילה היהודית בשווייץ. מבלגיה הבאנו דרך גבולות ובאופן בלתי ליגלי את כל בוגרי התנועה, כולם עד האחרון בהם. הגיעו לשווייץ שמונים חברים וכולם נקלטו אצלנו.

עליכם לדעת, כי מדיניות ממשלת שווייץ לגבי הפליטים היהודים היתה אכזרית. הדבר אינו ידוע כל כך ברבים. בשווייץ נקלטו עשרות אלפי פליטים, מאה עשרים אלף שבויי מלחמה מכל הצבאות וחמישים אלף פליטים אזרחיים, מזה רק עשרים אלף פליטים יהודיים. ממשלת שווייץ היתה הראשונה באירופה (לפני הגרמנים!), שיזמה לסמן בדרכונים של יהודים את האות J (יודה – Jude). זאת היתה הצעתו של יושב ראש מחלקת המשטרה, דוקטור היינריך רוטמונד, שביקר יחד עם הציר השווייצרי בברלין. הוא ביקש מהגרמנים לסמן אות זו בדרכוני היהודים מגרמניה ומאוסטריה כבר ב-1938, על מנת ששלטונות שווייץ יוכלו מיד לדעת, כאשר יגיעו פליטים לגבולות, מיהו יהודי. בעקבות זאת מינתה ממשלת שווייץ אחרי המלחמה ועדת חקירה ובעניין זה נמתחה עוד בזמן המלחמה ביקורת חריפה ביותר בפרלמנט ובציבור. כאשר הגיעו כבר עשרות אלפי פליטים, הצהיר ראש ממשלת שווייץ בפרלמנט: "סירת ההצלה מלאה". אז ניתנה הוראה לסגור את הגבולות. עשרות אלפי יהודים, ואולי לא רק יהודים, הוחזרו לידי הגרמנים. מה היה גורלם, לא קשה לתאר.

המקלט לפליטים חרג בהמשך הזמן מגבולות הארצות השכנות לשווייץ. ניהלנו פעולות בעלות היקפים רחבים הרבה יותר. יושב פה עקיבא ניר, שאיתו הייתי בקשר יותר הדוק בזמן המלחמה בסלובקיה. עוד אחזור גם לעניין קסטנר. קלטנו בשווייץ חברי תנועה כמעט מכל אירופה.

עכשיו ברצוני לשוב לעניין הסרטיפיקטים.

ממשלת שווייץ אמרה לנו: "אנחנו ארץ-מעבר". בשביל אלה היודעים גרמנית אומר זאת בגרמנית: "Wir sind ein Transit Bahnhof und keine Garage", כלומר "אנחנו לא מוסך אלא תחנת-מעבר". זו היתה הצהרתו של אותו ראש המשטרה, דוקטור רוטמונד. פירוש הדבר, ששומה היה עלינו להוכיח, שהם באמת תחנת מעבר ויש לאן לכוון את הרכבת. ולאן לכוון את הרכבת? אלה היו אותם ארבעים אלף סרטיפיקטים. אנחנו יכולנו לומר: יש מי שיקלוט את הפליטים היהודים. היה ויכוח גדול עם שגריר בריטניה בברן, שהוא יכיר בכך, כי הסרטיפיקטים הללו תקפים ובבוא היום הפליטים יוכלו לעלות לארץ ישראל. לבסוף הוא הכיר בזה.

ובכן, העניין של הסרטיפיקטים היה חשוב מאד. היה עוד מסמך מאד חשוב ואלה הדרכונים הזרים, עליהם אדבר בהמשך.

הדבר השלישי שעסקנו בו היו המגעים הבינלאומיים הקשורים במצב היהודים ואפשרויות עזרה והצלה באמצעות מוסדות בינלאומיים. פה נקודת ההשתלבות במוסדות אחרים ושיתופנו בהם. בצלב האדום, בסוכנות, במשלוח חבילות – בכל אלה דאגנו שהרשימות שלנו יגיעו והחברים יקבלו את הסיוע.

הנקודה הרביעית היתה ניצול רשת ריגול מסועפת שהתרכזה בשווייץ. הקשר בדואר היה מאד פרובלמטי, לבד משלזיה עילית, אזור בנדין וסוסנוביץ', שאיתם היינו בקשרי מכתבים כמעט עד ליום האחרון, עד לחיסול הגיטו. חוץ מזה לא היה אפשר לכתוב מכתבים למקומות רבים ואז ניצלנו רשת של בלדרים, מקצתם גרמנים, מהריגול הנגדי, Abwehr הגרמני. כאשר חברינו בבודפשט ישבו בשגרירות שווייץ, ניצלנו בעיקר את הצינורות הדיפלומטיים של שווייץ, כלומר כאן עזרה לנו מאד האזרחות השווייצית שלנו.

הסעיף האחרון שברצוני להזכיר הוא הגשר והקשר עם ארץ ישראל, לצערי עד גבול מסוים. אנחנו כתבנו ומעולם לא קיבלנו תשובה. בארכיון שלי, מ-1939 עד 1946, לא נמצא אפילו מכתב אחד מהארץ. מנחם בדר כתב מקושטא, אבל אף מכתב מהארץ לא קיבלנו. כלומר, אנחנו אמנם הוצאנו ושלחנו לתנועות ביוולטין על הנעשה בארץ. היו אז בחירות להסתדרות. אני זוכר כמו היום, כי קיבלנו מכתב ברכה על הנצחון הגדול. כבר אינני זוכר, איזה נצחון גדול היה בבחירות להסתדרות, אבל יש לי בארכיון מכתב מהחברים שלנו בפולין, שאני אעביר למזכירות הקיבוץ הארצי את ברכתם לנצחון. אנחנו יכולנו לספק ידיעות שקלטנו מהעתונות ודרך ארצות הברית.

עכשיו תשאלו: מניין היה לנו כסף? תמורת כל חבילה היינו חייבים לשלם, גם לצלב האדום וגם לגורמים אחרים. פה אני רוצה לציין, שקשרנו קשרים אישיים יוצאים מן הכלל – ואני יכול אפילו לומר ידידותיים – עם נציגי הג'וינט בשווייץ, סאלי מאייר. הוא התייחס אלינו, הבחורים הצעירים, באיזה רגש של אבהות. הוא היה כבר בן ששים וחמש ואנחנו בני עשרים. הוא עזר לנו רבות והעריך מאד שאנחנו עובדים באופן עצמאי ולא עם מוסדות למיניהם. הוא שנה אותם, לא רצה לראות אותם, כי הוא אמר שהם לא יעילים, מבזבזים את הכסף ודואגים רק לעצמם. אינני בא לפסוק, אם הוא צדק או לא. קיבלנו כסף מ"בונד", מה"ארבייטער פערבאנד" בניו-יורק. קיבלנו כסף מהמוסדות היהודיים בשווייץ. אלה היו המקורות הכספיים שלנו. ופה עשיתי את "הפשע" הגדול ולקחנו כסף מאנשים שהיה להם כסף בשווייץ על מנת להעביר עזרה כספית לארצות הכבושות. אמרנו להם: נחזיר לכם את הכסף בארץ". ואז, ביום בהיר אחד, קיבלתי הודעה שאפסיק עם זה, כי "אנחנו לא ג'וינט". זאת הודיעו לי מהארץ, כי האנשים הללו הגיעו ארצה וביקשו את כספם. לא התרשמנו יתר על המידה, כמו שלא התרשמנו גם משאר הדברים שהעידו על חוסר הבנה בארץ והמשכנו בשלנו. לבסוף הכסף שולם.

גם עניין החבילות היה מעניין. לא נתנו אמון בכל המוסדות וחתמנו חוזה עם חברה שווייצרית למשלוח. יש לי פה מסמכים שהחבילות אכן הגיעו לברגן-בלזן ולמקומות אחרים. כאשר

ב-1945 הייתי בפולין במועצה של התנועה, עוד מצאתי אישורים שהחבילות הגיעו ליעדן.

אני רוצה לגעת בנושא: מתי נודע על ההשמדה? ומתי נודע הדבר בארץ?

בשנת 1942 נודע לנו בשווייץ לראשונה, על ידי תעשיין גרמני, אדוארד שולץ, שחזר משטחי פולין, על המתת יהודים בגזים. הוא הביא את המסמך הזה שהועבר ללונדון, כי לא היה קשר ישיר עם הארץ.

ש א ל ה מ ה ק ה ל: באיזה חודש?

ה י י נ: אינני זוכר באיזה חודש, כנראה באוגוסט 1942. הדוקומנט הזה קיים. באותה שנה הגיעו שני יהודים בלגים שהיו במחנה השמדה, הצליחו להימלט והם הביאו גם עדות של שני קצינים גרמנים. זה הגיע לצלב האדום. עדות זו נמסרה לסוכנות. אבל כבר ב-1941 מסר שגריר שווייץ בבודפשט למשרד החוץ השווייצרי על הגירושים. אני יכול להעיד באחריות מלאה, כי בארץ ידעו כבר מ-1942 על ההשמדה בגז.

ברצוני למסור עוד על הפעולה בקשר לדרכונים הזרים. איני יודע, אם זו היתה אשליה, גם שלנו וגם של החברים הנוגעים בדבר. קראתי עכשיו ב"יד ושם" מחקר בנושא זה. קיבלנו ידיעות שהגרמנים מעוניינים בחילופי אזרחים גרמנים בדרום-אמריקה ביהודים, אזרחים דרום-אמריקניים, המצויים בארצות הכיבוש. התחלנו בפעולה על מנת לשכנע קונסולים דרום-אמריקניים להוציא דרכונים או אישורים לדרכונים, לאנשים לפי כתובות שמסרנו להם, מתוך הנחה שאנשים בעלי אזרחות זרה לא יובלו לפחות לאושוויץ. השגנו דרכונים כאלה והודענו על כך לחברינו, בעיקר בבנדין, שלשם היה לנו קשר דואר. ביקשנו מהם תאריכי לידה וצילומים. אבל לא רק למקומות אלה. דרכונים זרים של הונדורס, פאראגווי וארצות אחרות העברנו למקומות שונים. אולי ידוע לכם, כי הסופר יצחק כצנלסון קיבל דרכון כזה. הוא הועבר למחנה ריכוז בוויטל ומשם גורש לאושוויץ. היה ויכוח גדול בין התנועות החלוציות, אם להשתמש בדרך זו. זו היתה פריבילגיה של התנועות החלוציות, שלא רצו לערב בעניין זה את היודנראט. החלו שתי מערכות: אחת בין היודנראט והתנועות החלוציות וויכוח גדול שגם הוא התפרסם – בתוך התנועות החלוציות, בשאלה: הצלה

או הגנה. אמנם ההצלה בדרך זו לא היתה בטוחה כלל. למרות הכל, לפי ההערכה, לא מעט אנשים ניצלו (וזה כמובן מושג יחסי). יש גם רשימה של שמות. קיבלנו עשרות צילומים ושמות והשווייצרים ידעו בדיוק, כי החברים כתבו על פי הכתובת: הייני בורנשטיין, שווייץ. הדברים הגיעו אלי והכל היה גלוי לפני שלטונות שווייץ. היתה פרשה עם הדרכון של טוסיה. על מנת להוכיח, עד כמה העניין הזה הדאיג, אקרא קטע ממכתבו של מנחם בדר מה-23 באפריל 1943, מקושטא, אל אברהם ליפסקר, שהיה רכז ההנהגה העליונה. הוא כתב: "הדרכיה של טוסיה מתעכבת בגלל חוסר תאריך לידה. טילגרפתי לכם ולא עניתם. הנכם מתחייבים בנפשה!" לא רצינו להוציא בשביל טוסיה דרכון דרום-אמריקאי שלא היה בטוח. אני זוכר שנסעתי לדוקטור רוטמונד, ראש המשטרה השווייצרית. אמרתי לו: "אתה צריך לתת לי דרכון שווייצרי אמיתי". גייסתי פרקליט בצבא השווייצרי, יהודי שהיה גם יושב ראש איגוד הקהילות היהודיות. והוא הלך איתי עד לשר הפנים של שווייץ. הוחלט להוציא לה דרכון ואנחנו התחייבנו להחזיר את הדרכון לאחר השימוש. ובכן קיבלנו את הדרכון והוא נשלח לצד הארי. היתה לנו הכתובת בורשה, אבל איחרנו בכמה ימים. זו רק דוגמה אחת. אותו הדבר היה גם עם גיזי פליישמן מ"קבוצת העבודה" בסלובקיה. מונח לפני העתק הדרכון של גיזי פליישמן מפאראגווי. זה לא עזר לה והיא נשלחה לאושוויץ. אנחנו התמסרנו מאד לעניין זה יחד עם גורמים אחרים והוצאנו יותר מארבעים דרכונים כאלה בשביל חברים. פעילות אינטנסיבית אחרת ורבת-ממדים היתה קשורה בחברים שלנו בכודפסט ובקונסול של שווייץ לז'ן שישב שם. אבל הואיל שהתפרסם כבר חומר רב על הפרשה הזאת, גם בספרו של רפי בנשלום, אזכיר רק, שזה היה עניין חשוב שהעסיק אותנו מאד.

עוד כמה מלים על דרכי הצלה אחרות. אני רוצה להזכיר פה את הסיפור של קבוצת ילדים מיוגוסלביה שעברה לאיטליה עם יושקו איתי (בקיבוץ גת כיום). עם התקדמות הצבא הגרמני בצפון איטליה עברה הקבוצה של שמונים ילדים וארבעים מבוגרים בליל יום הכיפורים לשווייץ. אני זוכר היטב, איך עמדנו במעבר הגבול, ליד בלינסונה, והשווייצרים לא רצו לתת להם להיכנס. אז גייסנו את הקהילה השווייצרית ובסוף הוכחנו, כי יש לנו סרטיפיקטים בשביל הילדים והמבוגרים ונתנו להם להיכנס לשווייץ. סידרנו אותם בשני בתים של עליית נוער עד לעלייתם ארצה ב-1945.

פרק נוסף הוא המשא ומתן של קסטנר עם הגרמנים ואני אזכיר רק את חלקנו במבצע זה. כידוע, כמחווה ראשונה לרצון טוב של הגרמנים, הגיעו שתי רכבות של ניצולים לשווייץ. הם הגיעו לפני כן לברגן-בלזן. שם רצו הגרמנים להיווכח, אם הג'וינט באמת שילם את הכסף. אותו סאלי מאיר שהזכרתיו לעיל היה יהודי ממולח מאד והוא הוציא אישור של בנקים שווייצרים שהכסף ישנו ובכך הוליד את הגרמנים שולל. אז באו מברגן-בלזן שני טרנספורטים לבאזל. יש לי פה גלויה מהחברים שלנו, בה הם מודיעים שהגיעו לברגן-בלזן ומבקשים שנשלח להם חבילות. בסך הכל הגיעו מאה עשרים חברי השומר הצעיר וגם חברי מפלגה במשלוחים אלה לשווייץ. לבסוף ברצוני לקרוא קטעים ממכתב של חייקה קלינגר לאהר מרד הגיטו. קודם לכן, ב-4 בפברואר 1943, הודיע לנו צבי ברנדייס: "אצלנו אין ידיעות מיוחדות. אבל כל המשפחה שלי, האחים שלי – יוסף [יוסף קפלן], שמואל [שמואל ברסלב], נמצאים אצל חיים ברנר... בימים האחרונים היתה כאן הזדמנות לכמה אנשים להתראות עם מאיר. הרי ידוע לך עד כמה אנו מחבבים אותו ומתגעגעים אליו. אולם נראה לי, שקשר זה אינו זוכה להדדיות. דומה שהוא שכח אותנו. האם גם אתה סבור כן? כרגע אני מהרהר באירוסין עם העלמה הגנסקה. האם אתה זוכר אותה?...?" קיבלנו את המכתב הבא מ-27 באפריל 1943 והוא הגיע אחינו ב-7 במאי כתוב על ידי חייקה קלינגר מבנדן. "במכתב האחרון שמחנו מאד וב-4000 ששלחת עם חברך שגם ביקר אצלנו [זאת אומרת שהכסף נתקבל] והיה לנו מאד נעים איתו. אבל הייני היקר, אני מבקשת ממך להודיע לסבא מאיר, שכל הילדים שלו, שהיו אצל פראו ראשית [בהנהגה הראשית], טוסיה, מרדכי, מירה ואחרים נסעו ליוסף קפלן. את מרדכי לא הכרת. הוא היה איש מוכשר באופן בלתי רגיל. הוא היה דער פאטער דער הגנה [מפקד ההגנה] ואהב אותה כמו שרק אבא יכול לאהוב את ילדיו והסבא יכול להיות גאה במשפחתו..."

מול מכונה ההשמדה העצומה של הגרמנים יש לראות את פעילותנו בזמן המלחמה בפרופורציה הנכונה. למרות המגבלות האובייקטיביות היא היתה רבת היקפים. השתדלנו לנצל את מירב האפשרויות שזימנה לנו שווייץ הנייטרלית במרכז של אירופה. יש לציין, שבשכנותה של שווייץ היו רק ריכוזים יהודיים קטנים יחסית והדרכים אל הישובים הגדולים במרכז ובמזרח אירופה היו ארוכות ומפותלות. לא ציינתי כאן את שיתופנו בהתייעצויות במוסדות שונים בז'נבה. רכשנו לנו מעמד מכובד ושיתפו אותנו גם במגעים פוליטיים שהתנהלו בשווייץ (כמו משא ומתן בעניין קסטנר, התכניות להפצצת מסילות הברזל לאושוויץ). כמו כן חשוב להדגיש, שבין כל השומרים שהגיעו לשווייץ, היו חברים מרכזיים מארצות שונות. הצלחנו לגבש מסגרת אחידה של התנועה, מפעלים משותפים, הנהגה ראשית אחידה ושילובם של חברים בפעילות השוטפת שלנו.

בגמר המלחמה ובעקבות צבא בעלות הברית, עשינו את הצעדים הראשונים לשיקום התנועה ושיגרנו בוגרים לצרפת, לבלגיה ואיטליה שהכינו את המסד עד אשר הגיעו השליחים מהארץ. טיפלנו בעלייתם של מאות החברים, הוריהם, חניכי עליית הנוער ומדריכים.

בינואר 1946 כינסנו את המועצה הראשונה של השומר הצעיר באירופה אחרי השואה ב-Fontainebleau על יד פאריז. השתתפו בה נציגים מכל הארצות, שארית הפליטה, חברינו בבריגדה היהודית ובצבא בעלות הברית, שליחים, ששהו אז כבר באירופה ובאמריקה. נפגשנו פנים אל פנים עם אלה שנתרו בחיים ואיתם היינו בקשרים ושיתפנו פעולה בשנים העגומות ההן.

בדצמבר 1946 התכנס בבאזל הקונגרס הציוני הראשון אחרי השואה. היה זה עם אחר, שונה מזה שהתאסף כאן בשנת 1939. נאום הפתיחה של חיים וייצמן לא היה פחות דרמטי מנאום הפרידה שלו בקונגרס בז'נבה ב-1939, ערב פרוץ המלחמה. בבאזל נפגשנו גם עם משלחת השומר הצעיר והקיבוץ הארצי לקונגרס. נסגר מעגל עצוב בתולדות העם וגם של תנועתנו – הזדמנות ראשונה לחשבון נפש של התקופה.